

4. Ši pagrindinių sakinio dalių sąsaja atsispindi ir formose: jeigu yra keli veiksniai, tai (postpozicinis) tarinys dažniausiai gauna daugiskaitos vyr. giminės formas. Pažymins derinamas su artimiausiuoju veiksniu ir paprastai negalima daugiskaita (**Geris berniukas ir mergaitė stropiai mokosi*):

Kiekviena jos mintis ir noras mano būtų patenkinti rš.

Prepozicinis tarinys irgi (kaip ir pažymins) gali būti derinamas su artimiausiuoju veiksniu, tačiau galimi ir kitokie atvejai:

Ties mirusiojo vado namais *buvo susirinkus visa* daugybė žmonių MŠD 219. Kitą kartą *buves* ūkininkas ir ūkininkė DaukŽ 138. Traktoriai ir mašinos jau *iškrautos* Ts 1974, 252. Jų nagrinėjimas ir sprendimas *neatidėliotinas* ir *būtinus* Ts 1962, 220.

Žinoma, derinimo polinkiai yra gana sudėtingi, čia galima pastebėti įvairių svyravimų, ir šis klausimas reikalauja specialaus aptarimo².

5. Visa tai verčia kiek kitaip traktuoti veiksnio ir tarinio sintaksinius santykius. Šį abipusį priklausymą reikia laikyti aukštesniojo lygmens sintaksiniais santykiais (predikatinio ryšiu, „interdependencija“) ir nepainioti jo su determinantų vienpusišku priklausymu (determinacija).

Vytautas Sirtautas

Sutrumpinimai

- Cv – P. Cvirka, Raštai, VII, Kūriniai vaikams, V., 1959.
DaukŽ – S. Daukantas, Žemaičių pasakos, V., 1965.
MŠR – D. Defo, Robinzono gyvenimas ir nuotykių, Atpasakojimo P. Mašiotas, V., 1971.
nrš – naujesnieji raštai.
rš – raštai.
SajK – K. Saja, Klumpės, V., 1958.
Ts – „Tiesa“.
Žem – Žemaitė, Rudens vakaras, K., 1960.

i kamieno veržimasis į *ė* kamieną

Seniai žinoma, kad šakninio kirčiavimo *i*-kamieniai daiktavardžiai daugelyje šnektų yra perėję į *ė* kamieną (kartais su mažu relikto skaičiumi)¹. Ypač šis *i* kamieno perėjimas į *ė* kamieną žymus pietų žemaičių (dūnininkų) šnektose², kur beveik neišliko nė vieno šakninio kirčiavimo *i*-kamienio.

² Kai kuriuos aspektus jau esame aptarę, žr. „Kalbotyra“ XXIV (1972), p. 108–110 su ten nurodyta literatūra.

Vokiečių kalboje pažyminio ir tarinio formos dėsningai skiriasi (*Der gute Mann...: Der Mann ist gut*).

¹ Plačiau žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, V., 1966, p. 242–247; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, V., 1968, p. 208–218.

² J. Kazlauskas, ten pat, p. 208–213.

Todėl buvo labai netikėtas daiktas rasti pietų žemaičiuose senųjų *i* kamieno galūnių šakninio kirčiavimo daiktavardžiuose (ir netgi *ė* kamieni!).

Pvz.: *núosi·s* Krš *ka·p jé· iš puo núosi·s pàgreibì* – Ūrkuvėnų k.; *bitf·s* Pvn: *ne vī·nūs bitf·s nebrā·si | gerbečēdā· abdē·rba*; *klietf·s* Pvn: *puo klietf·s kā·tę pē·r* – Kruopainių k.; *súoti·s* Grd: *be súoti·s šuos gadi·njs žmúonjs* – Póžerės k.

Žinodami, kad visi ilgieji tvirtagaliai nekirčiuoti galūniniai balsiai čia yra su trumpėje, tai reikia laikyti senu *i* kamieno reliktu, palaikomu šakninio kirčiavimo žodžių ir šiek tiek tų žodžių paradigmos. Mat, pastebėta, kad tie šnektų atstovai, kurie sakė *bitf·s*, *súoti·s*, dgs. Įnaudininką ir įnagininką taip pat vartojo *i*-kamienį: *núosjms* Krš (šalia *núosiems* || *núosjums*), *bitf·ms* Pvn (šalia *bētjems*), *klietf·ms* Pvn, *klietjms* Grd (šalia *kliējums*) ir t. t.

Izoglosos nesudarantis šios galūnės plotas (o gal kitur ta ypatybė neišgirsta?) gali rodyti ankstesnę padėtį, nes šalia *mienu·*, *riemu·* Krš, *riemū·* Pvn lyg ir galimos vns. kilm. formos *klietf·s*, *súoti·s*.

Ši vns. kilmininko *-is* galūnė yra užrašyta ir *ė* kamiene (P. Jonikas Pāgramantyje yra girdėjęs *kúoji·s*³, t. y. *ja* kamiene, kuris linkęs čia, kaip ir kitur žemaičiuose, pereiti į *ė* kamieną⁴): *pūsi·s* Krš: *į pūsi·s žuōdže nēgalū pasaki·tj | gē·rs žmuōgys* – Papėlkių k.; *sė·ili·s* Krš: *kas yn sė·ili·s užē·je | i plū·p* – Ūrkuvėnų k.; *žē·mī·s* Pvn: *pū·lę on žē·mī·s | duovenūok* – Šlāpgirės k.; *mė·nki·s* Grd: *pūsi mė·nki·s sujēdē | dá· núo·r* – Póžerės k.; *mē·rgi·s* „mėrgoš“ Grd: *mē·rgi·s neru·nd | ta mún vī·rs* – Liņgių k., *isz Tauragīs* Bt (BM 314).

Tose pat vietose *ė*-kamieniai daiktavardžiai dgs. naudininke ir įnagininke turi galūnę *-jms* (*-ems*): *gimjnjms* „giminėms“, *gimjnjms* „giminėms“, *gerkljms* „gerklėms“, *gerkljms* „gerklėms“, *me·rgjms* Krš⁵ (čia greta ir *gimjnjms* || *gimjnjms*, *gerkljms* || *gerkljms*), *du·bj·ms*, *du·bī·ms* Grd) ir t. t.

Tai tikriausiai yra naujesnis *i* kamieno galūnių veržimasis į *ė* kamieną (panašiai kaip latvių, ypač augšžemniekų tarmėse)⁶. Žemaičiuose (ir vakarų aukštaičiuose) dabar, nesant šio reiškinių vientisos izoglosos, galima įtarti, kad tai yra buvusio platesnio reiškinių reliktas, tuo labiau, kad atskirų faktų net tolimose vietose yra girdėję ir daugiau tarmių tyrinėtojų (1973 metų vasarą Viduklės apylinkėse formas

³ P. Jonikas, Pāgramančio tarmė, K., 1939, p. 44.

⁴ Z. Zinkevičius, min. veik., p. 244–245.

⁵ Apie jų galimą susidarymą pagal *akims* || *akūms* pavyzdį žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 242. Dar plg. E. Grinaveckienė, Mituvos upyno tarmės daiktavardis, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, III, 1960, p. 170.

⁶ J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, Rīgā, 1951, p. 424–425; M. Rudzīte, Latviešu dialektoloģija, Rīgā, 1964, p. 337–339; plg. dar L. Lātkovsks, Skaistas izloksne, FBR, XV (1935), p. 37.

pūsi's, žė·mi's, drūobi's ir kt. yra girdėjęs leksikografas eržvilkielis Antanas Balašaitis). Be to, yra žinoma, kad „nepaisant *i* kamieno nykimo žemaičių tarmėje, netgi pietuose, pastebėta (*i* kamieno – įrašyta čia V. V.) daiktavardžių, kurie literatūrinėje kalboje priklauso *ė* kamieniui, pvz. *bitis* 'bitė'...“⁷, plg. dar Jono Kazlausko mintis: „... kartais pasitaiko ir atvirkščias reiškinys – *ė*-kamieno daiktavardžiai įgyja *i*-kamieno galūnę, plg. vns. kilm. *pėlėis* (= *pelis*), *dūbėis* (= *duobiš*), vns. naud. *pri žėmėi* (= *žemie*), *pėlėi* (= *pėlie*) (Kretinga)“⁸.

Šie pietų žemaičių (dūnininkų) šnektų faktai gali tik geriau paryškinti šitą, gal būt, bendrą rytinių baltų tendenciją – *i* kamieno skverbimąsi į *ė* kamieną. (Dūnininkų faktai pirmą kartą buvo nugirsti prieš 10 metų Girėdiškėje, bet jų tikrumu įsitikinta tik dabar, užfiksavus tokių formų Kuršėnuose, Vidūklėje, Pāvandenėje.)

Ar tik ši galūnė *-i's* (*nuosi's, žė·mi's, sė·ni's*) nebus buvęs šaltinis atsirasti Kuršėnų, Šaukėnų *ė*-kamienių daiktavardžių vns. kilmininkui *-is*, Vidsodžio, Užvenčio *-es*?⁹ Kadangi dgs. vardininke šios šnektos turi *-es* < **-ēs*, tai *-is* (*-es*) fonetiškai niekaip negali būti atsiradęs. Turint dabar užfiksotą galūnę *-i's* (*pūsi's, žė·mi's, mē·rgi's*), aiškiai matoma *i* kamieno įtaka *ė* kamieniui ir darosi prasmingnis ir akivaizdesnis tvirtinimas, kad *ė* kamieno vns. kilm. *-is* galūnė yra atėjusi iš *i* kamieno¹⁰. Šalia *mē·rgi's, pūsi's* dėl nekirčiuotų cirkumfleksinių galūnių trumpėjimo arba kitų kilmininko formų analogijos nesunkiai galėjo atsirasti *mē·rgis, pūsis* ir t. t.

Vytautas Vitkauskas

Jungtukas ar prieveiksmis?

Jungtukais nurodomi įvairūs semantiniai-sintaksiniai ryšiai tarp sakinių ar jo dalių. Susieti sakinių dėmenis ar sakinius gali taip pat santykiniai įvardžiai arba įvardiniai prieveiksmiai. Įvardis, kaip kaitomoji kalbos dalis, niekada nepainiojamas su jungtuku. O prieveiksmis ir jungtukas gali būti homonimais¹. Tačiau vieno ir kito vartojimas vis dėlto skiriasi.

Prieveiksmis, eidamas jungiamuoju žodžiu, rodo ne tik jungiamųjų dėmenų semantinį-sintaksinį ryšį, bet dar turi tam tikrą nurodomąją nominatyvinę reikšmę,

⁷ Z. Zinkevičius, min. veik., p. 245.

⁸ J. Kazlauskas, min. veik., p. 211.

⁹ Tokia hipotezė drąsiai buvo iškelta A. Rosino, žr. A. Rosinas, Šaukėnų šnektos *ja, ē* ir *i* kamieno daiktavardžiai, „Kalbotyra“, XXIII(1), 1971, p. 51; plg. dar A. Girdenis, A. Rosinas, (rec.), „Baltistica“, X (1974), p. 203.

¹⁰ A. Rosinas, ten pat.

¹ Apie dalelyčių skyrimą nuo jungtukų žr. A. Valeckienė, Jungtukai, dalelytės bei jų sąplaukos sujungiamajame sakinyje, LKK XI (1969), p. 69–84; J. Žukauskaitė, Jungtukas ir jo išskyrimo / / kriterijai, V., 1967.